

Wojciech Krupa*

Modyfikacja celów polityki regulacyjnej w Europejskim kodeksie łączności elektronicznej

Spis treści

- I. Wstęp
- II. Rozwój konkurencji, czy infrastruktury
- III. Konwergencja cyfrowa
- IV. Budowa jednolitego rynku wewnętrznego i superregulator
- V. Podsumowanie

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest analiza zmodyfikowanych celów polityki regulacyjnej określonych w EKŁE. Kluczowe zmiany obejmują kwestie promowania inwestycji w sieci o bardzo dużej przepływności, a także wzmocnienie celu polegającego na budowie jednolitego rynku wewnętrznego. Z kolei rosnąca rola platform internetowych skutkuje próbą objęcia regulacjami dla sektora łączności elektronicznej dostawców usług OTT. Autor analizuje jakie przyczyny stoją za zmianami w stosunku do dotychczasowej polityki regulacyjnej, a także jaki może być ich wpływ na funkcjonowanie rynku łączności elektronicznej w UE.

Słowa kluczowe: EKŁE; polityka regulacyjna; inwestycje; konwergencja; jednolity rynek cyfrowy; BEREC; konwergencja cyfrowa.

JEL: K23

I. Wstęp

Ogłaszając w maju 2015 r. Strategię jednolitego rynku cyfrowego¹, Komisja Europejska wskazała główne cele kolejnego przeglądu ram regulacyjnych sektora łączności elektronicznej, które miały obejmować:

- 1) spójne podejście w ramach jednolitego rynku do polityki widma radiowego i zarządzania widmem;
- 2) ustanowienie warunków do funkcjonowania prawdziwego jednolitego rynku dzięki przezwyciężeniu fragmentacji regulacyjnej, w celu umożliwienia efektywnym operatorom sieci

* Doktorant; of counsel w kancelarii prawnej GWW Grynhoff i Partnerzy Radcowie Prawni i Doradcy Podatkowi Sp. P.; absolwent studiów prawnych na KUL oraz podyplomowych studiów z zakresu zarządzania wartością firmy na SGH; specjalizuje się w kwestiach związanych z regulacją rynku telekomunikacyjnego i pocztowego oraz ochroną konkurencji. <https://orcid.org/0000-0002-8931-9784>.

¹ Komunikat Komisji z 6.05.2015 r. do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Strategia jednolitego rynku cyfrowego dla Europy (COM/2015/0192 final).

i dostawcom usług osiągnięcia korzyści skali oraz w celu zapewnienia skutecznej ochrony konsumentów;

- 3) zapewnienie równych warunków działania uczestnikom rynku i spójnego stosowania przepisów;
- 4) zachęcenie do inwestycji w szybkie sieci szerokopasmowe;
- 5) stworzenie skuteczniejszych ram instytucjonalnych dla regulacji rynku.

Uchwalony 11 grudnia 2018 r. Europejski kodeks łączności elektronicznej² (dalej: EKŁE) już w motywie 3 nawiązuje do powyższych celów, co pozwala przyjąć, iż zapewnienie realizacji strategicznego celu, jakim jest budowa jednolitego rynku cyfrowego stanowiło kluczowy aspekt w ramach prac legislacyjnych nad kształtem nowego porządku regulacyjnego. Stąd warto rozważyć, w jaki sposób EKŁE realizuje powyższe cele, a także na ile zmiany w EKŁE stanowią odejście od dotychczasowych założeń polityki regulacyjnej określonych w pakiecie dyrektyw dla sektora łączności elektronicznej z 2002 roku³. Dla przypomnienia, główne cele wyrażone w art. 8 dyrektywy ramowej obejmowały wspieranie konkurencji w zakresie usług i sieci łączności elektronicznej oraz urządzeń towarzyszących, przyczynianie się do rozwoju rynku wewnętrznego oraz wspieranie interesów obywateli UE (szerzej: Piątek, 2003, s. 45 i n.). Przegląd pakietu dyrektyw, przeprowadzony w 2009 r., zasadniczo nie dokonał zmian w powyższych celach. W istocie główny paradygmat regulacji opierał się przede wszystkim na wspieraniu konkurencji jako najlepszego środka do maksymalizacji korzyści użytkowników końcowych (por. Alexiadis i Shortall, 2019). Cele określone w 2002 r. nadal pozostają elementem nowych regulacji, gdyż motyw 23 EKŁE mówi raczej o poszerzeniu dotychczasowej listy, aniżeli jej ograniczeniu czy zmianie⁴. Podstawowym pytaniem jest jednak czy akcenty rozłożone w przepisach EKŁE faktycznie potwierdzają kontynuację dotychczasowego podejścia do polityki regulacyjnej, skupiając się na rozwijaniu konkurencji, czy wskazują raczej na zmianę dotychczasowego podejścia do regulacji sektora łączności elektronicznej? Stąd w niniejszym artykule skupiono się przede wszystkim na tych elementach polityki regulacyjnej określonych w EKŁE, które stanowią pewne *novum* w podejściu do regulacji sektora łączności elektronicznej (promocja inwestycji, czy regulacja dostawców usług OTT), jak również wskazują na zmianę podejścia organów unijnych do dotychczas sformułowanych celów (rozwój konkurencji oraz budowa jednolitego rynku).

II. Rozwój konkurencji czy infrastruktury

Określając priorytety regulacyjne w EKŁE, należy zbadać, na ile nowe regulacje odchodzą od dotychczasowego podejścia bazującego na wspieraniu konkurencji jako głównego środka

² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1972 z 11.12.2018 r. ustanawiająca Europejski kodeks łączności elektronicznej (wersja przekształcona) (Dz. U. UE. L. 2018. 321. 36).

³ Pakiet ten obejmuje:

- dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2002/21/WE z 7.03.2002 r. w sprawie wspólnych ram regulacyjnych sieci i usług łączności elektronicznej (dyrektywa ramowa), (Dz. Urz. WE L 108/33);
- dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2002/19/WE z 7.03.2002 r. w sprawie dostępu do sieci łączności elektronicznej i urządzeń towarzyszących oraz wzajemnych połączeń (dyrektywa o dostępie) (Dz. Urz. WE L 108/7);
- dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2002/20/WE z 7.03.2002 r. w sprawie zezwoleń na udostępnienie sieci i usług łączności elektronicznej (dyrektywa o zezwoleniach) (Dz. Urz. WE L 108/21);
- dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2002/22/WE z 7.03.2002 r. w sprawie usługi powszechnej i związanych z sieciami i usługami łączności elektronicznej praw użytkowników (dyrektywa o usłudze powszechnej) (Dz. Urz. WE L 108/51).

⁴ Motyw 23 *in principio* stanowi: „Ramy regulacyjne, oprócz obecnych trzech celów głównych wspierania konkurencji, rynku wewnętrznego i interesów użytkowników końcowych, powinny wyznaczać dodatkowy cel w zakresie łączności, sformułowany w postaci oczekiwanych wyników: powszechnego dostępu do sieci o bardzo dużej przepustowości dla wszystkich obywateli Unii i unijnych przedsiębiorstw, oraz upowszechnienia tych udogodnień, z zapewnieniem rozsądnych cen i możliwości wyboru, skutecznej i uczciwej konkurencji, otwartych innowacji, wydajnego wykorzystania widma radiowego, wspólnych przepisów i przewidywalnych podejść regulacyjnych na rynku wewnętrznym, a także niezbędnych przepisów sektorowych chroniących interesy obywateli Unii”.

zmierzającego do maksymalizacji korzyści użytkowników na rzecz wsparcia inwestycji, a na ile priorytetem pozostaje stymulowanie konkurencji. Kwestia ta jest o tyle istotna, gdyż już w ramach poprzedniego przeglądu ram regulacyjnych motywy 53–55 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2009/140/WE z dnia 25 listopada 2009 r. zmieniającej dyrektywy 2002/21/WE w sprawie wspólnych ram regulacyjnych sieci i usług łączności elektronicznej, 2002/19/WE w sprawie dostępu do sieci i usług łączności elektronicznej oraz wzajemnych połączeń oraz 2002/20/WE w sprawie zezwoleń na udostępnienie sieci i usług łączności elektronicznej (Dz.U.UE.L.2009.337.37) wskazywały na konieczność tworzenia zachęt do nowych inwestycji, pozytywny wpływ inwestycji na konkurencję oraz konieczność uwzględnienia przy nakładaniu obowiązków regulacyjnych premii za zwiększone ryzyko związane z inwestycjami w sieci NGA. W ramach przeglądu ram regulacyjnych z 2009 r. pojawił się również postulat stopniowego odchodzenia od regulacji sektorowej. Jak jednak wskazuje F. Kamiński, powyższe motywy miały w dużej mierze charakter intencjonalny (Kamiński, 2010). Praktyka pokazała, że powyższy pogląd jest trafny, gdyż poza wyraźnie przewidzianym w art. 13 dyrektywy o dostępie obowiązkiem określenia wyższej premii za ryzyko inwestycyjne związane z budową sieci NGA (co przekładało się na wyższy WACC przy ustalaniu opłat za dostęp telekomunikacyjny), pozostałe przepisy w zasadzie nie zawierały mechanizmów potwierdzających dalej idącą realizację celów związanych z promowaniem inwestycji w sieci NGA. Kluczową rolę w zakresie promowania inwestycji odgrywały raczej zalecenia KE z dnia 20 września 2010 r. w sprawie regulowanego dostępu do sieci dostępu nowej generacji (Dz.U.UE.L.2010.251.35).

W przypadku EKŁE można natomiast wyraźnie dostrzec, że kwestie promowania inwestycji mających na celu budowę superszybkich sieci NGA oraz stopniowego odchodzenia od regulacji sektorowej *ex ante* nie pozostają jedynie w sferze deklaracji, ale wiążą się z licznymi zmianami legislacyjnymi. Warto przez chwilę zastanowić się, skąd taka zmiana podejścia zarówno samej KE, która przygotowała projekt EKŁE, jak i Parlamentu Europejskiego oraz Rady. Wydaje się, że genezą zmian w dużym stopniu są doświadczenia z realizacji Europejskiej Agendy Cyfrowej⁵ (dalej: EAC). Pokazały one, że o ile na obszarach o dużej gęstości zaludnienia kwestia realizacji celów określonych w EAC nie nastrocza żadnych trudności, o tyle zrealizowanie tych celów na obszarach o niskiej gęstości zaludnienia jest trudne do osiągnięcia, nawet z wykorzystaniem pomocy publicznej (Zielińska, 2019; Kaczmarek, 2019). Widać więc wyraźnie, że mechanizmy konkurencji sprawdzają się głównie w tych obszarach, gdzie występuje silna konkurencja infrastrukturalna i użytkownicy mogą wybierać pomiędzy ofertami kilku różnych dostawców usług posiadających własną infrastrukturę. W obszarach, gdzie nadal silną pozycję mają operatorzy zasiedzali i konkurencja ma charakter głównie usługowy, widoczna jest silna niechęć ze strony tych operatorów do ponoszenia większych nakładów inwestycyjnych na sieci NGA. Jednocześnie zawodzi również koncepcja „drabiny inwestycyjnej”, gdyż dostawcy usług, korzystający z usług regulowanych operatora zasiedzającego o znaczącej pozycji rynkowej, również nie przechodzą na wyższy stopień tej drabiny, budując własną infrastrukturę dostępową. Skoro więc dotychczasowy model regulacji nie do końca sprawdził się przy realizacji celów EAC, tym bardziej mało prawdopodobne wydaje się, że pozwoli on na zrealizowanie bardziej ambitnych celów wyrażonych

⁵ Komunikat Komisji z 19.05.2010 r. do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Europejska Agenda Cyfrowa (KOM(2010)245).

w komunikacie Komisji z 14 września 2016 r. do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – Łączność dla konkurencyjnego jednolitego rynku cyfrowego: w kierunku europejskiego społeczeństwa gigabitowego⁶ (dalej: Komunikat społeczeństwo gigabitowe). Z szacunków Komisji wyrażonych w Komunikacie społeczeństwo gigabitowe wynika, iż realizacja tych celów będzie wymagała inwestycji o łącznej wartości około 500 mld EUR, w tym operatorzy muszą dodatkowo wydać ok. 155 mld EUR na działania wykraczające poza zwykłą kontynuację inwestowania w istniejące sieci i ich modernizację.

Stąd, już w artykule 3 EKŁE określającym ogólne cele zawarto, adresowany nie tylko do krajowych organów regulacyjnych⁷, cel w postaci promowania łączności oraz dostępu do sieci o bardzo dużej przepustowości, w tym sieci stacjonarnych, ruchomych i bezprzewodowych oraz korzystania z tych sieci przez wszystkich obywateli Unii i wszystkie unijne przedsiębiorstwa (art. 3 ust. 2 pkt a) EKŁE), ale także cel polegający na usuwaniu istniejących przeszkód utrudniających inwestycje w sieci łączności elektronicznej (art. 3 ust. 2 pkt c EKŁE).

Z punktu widzenia realizacji tych celów kluczowe wydają się dwa mechanizmy zawarte w EKŁE, tj. przewidziane w art. 76 oraz w załączniku 4 do EKŁE podejście do nowych sieci o bardzo dużej przepływności, a także określony w art. 61 ust. 3 EKŁE symetryczny dostęp do okablowania wewnątrzbudynkowego lub do pierwszego punktu koncentracji. Szczegółowa analiza tych przepisów wykracza poza przedmiot niniejszego artykułu. Warto jednak zwrócić uwagę, że art. 76 EKŁE wprowadza *de facto* możliwość „wakacji regulacyjnych” dla nowobudowanych sieci o bardzo dużej przepływności, o ile zobowiązania złożone przez operatora o znaczącej pozycji rynkowej w zakresie realizacji współinwestycji zostaną uznane przez krajowy organ regulacyjny za wystarczające w świetle wymogów określonych w ust. 1 tego przepisu. W takim wypadku krajowy organ regulacyjny odstępuje od nałożenia obowiązków zgodnie z procedurą przewidzianą w art. 68 EKŁE. Należy przypomnieć, że pod rządami pakietu regulacyjnego z 2002 r. próba wprowadzenia przez Niemcy krajowych przepisów przewidujących wyjęcie spod regulacji tzw. nowych rynków⁸ zakończyła się silnym sprzeciwem ze strony KE⁹. Finalnie, TSUE wyrokiem z dnia 3 grudnia 2009 r. w sprawie C-424/07 (LEX nr 532685) potwierdził prawidłowość stanowiska KE. Regulacja EKŁE zdaje się natomiast sankcjonować możliwość swoistych „wakacji regulacyjnych”, o ile spełnione zostaną warunki określone w art. 76 EKŁE. Co prawda EKŁE w art. 76

⁶ Dla przypomnienia EAC zakładał:

- 1) objęcie dostępem do szerokopasmowego Internetu wszystkich obywateli UE do końca 2013 r.;
 - 2) zapewnienie powszechnego dostępu do Internetu o przepustowości co najmniej 30 Mb/s do końca 2020 roku;
 - 3) doprowadzenie do wykorzystania usług dostępu o przepustowości co najmniej 100 Mb/s przez 50% gospodarstw domowych do końca 2020 roku.
- Natomiast Komunikat w kierunku europejskiego społeczeństwa gigabitowego zakłada trzy podstawowe cele strategiczne:
- 1) cel strategiczny na rok 2025: dostęp gigabitowy (1 Gb/s) do Internetu dla wszystkich miejsc stanowiących główną siłę napędową rozwoju społeczno-gospodarczego, takich jak szkoły, węzły transportowe i główne miejsca świadczenia usług publicznych (szkoły, dworce kolejowe, porty, lotniska, budynki administracji samorządowej, uczelnie wyższe, ośrodki badawcze, gabinety lekarskie, szpitale i stadiony), a także dla przedsiębiorców prowadzących intensywną działalność w Internecie;
 - 2) cel strategiczny do roku 2025: niezakłócony dostęp do sieci 5G na wszystkich obszarach miejskich i na wszystkich głównych szlakach komunikacyjnych, w tym cel pośredni do roku 2020: zapewnienie łączności 5G jako w pełni rozwiniętej usługi komercyjnej w co najmniej jednym głównym mieście w każdym z państw członkowskich w związku z wprowadzeniem sieci 5G w roku 2018;
 - 3) cel strategiczny do roku 2025: wszystkie gospodarstwa domowe w Europie, zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich, będą miały dostęp do Internetu o przepustowości dla łącza „w dół” wynoszącej co najmniej 100 Mb/s, z możliwością modernizacji do przepustowości mierzonej w gigabitach.

⁷ Adresatami tego przepisu są także inne właściwe w sprawach łączności elektronicznej organy w państwach członkowskich, a także BEREC, KE i poszczególne państwa członkowskie.

⁸ § 3 pkt 12b Telekommunikationsgesetz (czyli niemieckiej ustawy o telekomunikacji) z dnia 22.06.2004 r. (BGBl. 2004 I, s. 1190) definiował nowy rynek jako: „rynek usług lub produktów różniących się znacząco od aktualnie dostępnych usług lub produktów pod względem wydajności, zasięgu, dostępności dla znacznej liczby użytkowników (zdolności stworzenia rynku masowego), ceny lub jakości z punktu widzenia odpowiednio poinformowanego nabywcy, których rola nie ogranicza się do prostego zastąpienia aktualnie dostępnych produktów”.

⁹ Szerzej na temat sprawy KE przeciwko Niemcom oraz koncepcji wakacji regulacyjnych zob. Piątek, 2011, s. 140 i n.

ust. 2 *in fine* przewiduje również możliwość nałożenia obowiązków regulacyjnych wskazanych w art. 68–74 EKŁE, ale przepis ten wprost wskazuje, iż stanowi on wyjątek od przewidzianej w pierwszym akapicie zasady odstąpienia od regulacji dla takich sieci, a także wymaga od krajowego organu regulacyjnego wykazania, iż w związku ze szczególnymi cechami danego rynku bez nałożenia obowiązków regulacyjnych nie można byłoby się zająć problemami dotyczącymi konkurencji. Wydaje się, że skorzystanie z powyższej kompetencji będzie bardzo trudne i należy się spodziewać, że sama KE nie będzie raczej otwarta na wprowadzanie regulacji z wykorzystaniem tej możliwości.

Druga istotna zmiana, wskazująca na coraz silniejszą rolę regulacji symetrycznych, ale także na rosnącą rolę współdzielenia infrastruktury (zwłaszcza na tych odcinkach, gdzie dublowanie infrastruktury może być utrudnione i niekoniecznie ekonomicznie uzasadnione), wynika z wprowadzonej w art. 61 ust. 3 EKŁE możliwości nałożenia przez krajowe organy regulacyjne obowiązku udzielenia dostępu do „okablowania i przewodów oraz urządzeń towarzyszących wewnątrz budynków lub na odcinku do pierwszego punktu koncentracji lub dystrybucji określonego przez krajowy organ regulacyjny, jeżeli punkt ten znajduje się poza budynkiem”. Nałożone przez krajowy organ regulacyjny warunki dostępu mogą obejmować szczegółowe zasady dotyczące dostępu do takich elementów sieci oraz do urządzeń towarzyszących i usług towarzyszących, przejrzystości i niedyskryminacji oraz zasady podziału kosztów dostępu, które w odpowiednich przypadkach powinny uwzględniać czynniki ryzyka. Powyższy obowiązek stanowi kontynuację trendu, w ramach którego ograniczane są obowiązki regulacyjne nakładane *ex ante* na operatorów o znaczącej pozycji rynkowej, przy jednoczesnym zastępowaniu części tych obowiązków regulacjami symetrycznymi. Te z kolei mają na celu zmniejszenie kosztów inwestycji oraz ułatwienie dostępu do istniejącej infrastruktury, tam gdzie jej powielenie jest nieuzasadnione zarówno technicznie, jak i ekonomicznie. Powyższy trend regulacyjny zapoczątkowała dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/61/UE z 15 maja 2014 r. w sprawie środków mających na celu zmniejszenie kosztów realizacji szybkich sieci łączności elektronicznej (Dz.U.UE.L.2014.155.1) i wydaje się, że regulacje EKŁE ten trend pogłębiają. Przykładowo, EKŁE istotnie ogranicza przesłanki, którymi powinien kierować się krajowy organ regulacyjny przy nakładaniu obowiązków symetrycznych, a także pozwala na rozszerzenie obowiązku dostępu o elementy sieci poza pierwszym punktem koncentracji lub dystrybucji, ale wyłącznie do punktu, który uzna za najbliższy użytkowników końcowych i jednocześnie umożliwiający obsługę takiej liczby zakończeń sieci, aby dla efektywnego wnioskodawcy ubieganie się o dostęp było ekonomicznie uzasadnione. W konsekwencji, przepisy mają zachęcać do inwestycji infrastrukturalnych, gwarantując, iż operatorzy będą mogli również korzystać z istniejącej infrastruktury na ostatnim odcinku do abonenta, gdzie często występują istotne bariery związane z koniecznością uzyskania dostępu do nieruchomości.

Rozkład akcentów pomiędzy polityką regulacyjną nakierowaną na inwestycje, a polityką promującą konkurencję, nie dotyczy jedynie wprowadzonych rozwiązań, mających na celu promowanie inwestycji w sieci o bardzo dużej przepływności czy usuwanie utrudnień inwestycyjnych. Już w motywie 29 EKŁE wyraźnie wskazuje się, że: „Celem niniejszej dyrektywy jest stopniowe zmniejszanie zakresu szczególnych regulacji sektorowych *ex ante* w miarę rozwoju konkurencji na rynku, aby zapewnić, by łączność elektroniczna podlegała wyłącznie prawu konkurencji.

Zważywszy na fakt, że w ostatnich latach rynki łączności elektronicznej wykazały się silną dynamiką konkurencyjną, istotne jest, aby obowiązki regulacyjne *ex ante* były nakładane tylko wtedy, gdy na przedmiotowych rynkach nie występuje skuteczna i zrównoważona konkurencja. (...) Obowiązki na poziomie hurtowym powinny być nakładane, jeżeli brak tych obowiązków mógłby spowodować, że jeden lub więcej rynków detalicznych nie stanie się rzeczywiście konkurencyjny. Krajowe organy regulacyjne są prawdopodobnie w stanie stopniowo, w procesie analizy rynku, uznawać rynki detaliczne za konkurencyjne nawet w przypadku braku regulacji rynków hurtowych, zwłaszcza z uwagi na przewidywane ulepszenia w zakresie innowacji i konkurencji. W takim przypadku krajowy organ regulacyjny powinien stwierdzić, że regulacja na poziomie hurtowym nie jest już konieczna, i ocenić powiązany właściwy rynek hurtowy pod kątem wycofania regulacji *ex ante*". Wydaje się, że przytoczony motyw dość jasno wskazuje na możliwość odstąpienia od regulacji *ex ante* na rynku hurtowym w sytuacji, w której rynek detaliczny nie jest jeszcze idealnie konkurencyjny, ale ze względu na ulepszenia w zakresie innowacji i konkurencji możliwe jest wycofanie środków regulacyjnych z powiązanego z nim rynku hurtowego.

Inna istotna zmiana, wskazująca na zmniejszającą się rolę regulacji *ex ante*, wiąże się z wydłużeniem okresu kolejnych przeglądów rynków właściwych z 3 do 5 lat (art. 67 ust. 5 pkt a EKŁE).

Reasumując, z pewnością nieprawdziwym twierdzeniem byłoby wskazanie, że dbałość o stan konkurencji na rynku nie jest przedmiotem EKŁE. Nadal jej rozwój stanowi jeden z istotnych celów strategicznych polityki regulacyjnej zarówno UE, jak i poszczególnych państw członkowskich. EKŁE zauważa jednak, iż cele związane z budową konkurencyjnego rynku zostały w dużej mierze osiągnięte i na wielu rynkach wystarczające będą mechanizmy ochrony konkurencji realizowane *ex post* bez potrzeby nakładania obowiązków regulacyjnych. Istotnym problemem staje się natomiast nierównomierność rozwoju szybkich sieci szerokopasmowych na obszarach o dużej gęstości zaludnienia i obszarach słabo zaludnionych, gdzie nawet wykorzystanie pomocy publicznej nie gwarantuje osiągnięcia celów wyrażonych w Komunikacie społeczeństwo gigabitowe. Stąd coraz silniejszy nacisk w polityce regulacyjnej kładziony jest na zachętę dla operatorów, w tym operatorów zasiedziałych, dla prowadzenia inwestycji w sieci o bardzo dużej przepływności oraz na promowanie mechanizmów współinwestycji oraz współdzielenia infrastruktury jako środków pozwalających na zwiększenie zasięgu budowanych sieci i ograniczających koszty nowych inwestycji. Dla realizacji tych celów EKŁE zdaje się wysuwać na pierwsze miejsce promowanie inwestycji, nawet kosztem zmniejszenia czy ograniczenia regulacji dla operatorów o znaczącej pozycji rynkowej, którzy w modelu współinwestycji zdecydują się na budowę sieci o bardzo dużych przepływnościach. Podobnie, jak w przypadku sieci budowanych ze środków publicznych, takie sieci powinny jednak być od początku sieciami otwartymi (art. 76 ust. 1 pkt a i d EKŁE).

III. Konwergencja cyfrowa

Kolejny istotny cel, związany z uchwaleniem EKŁE, wiąże się z postępującą konwergencją sektorów łączności elektronicznej i mediów, a w konsekwencji z dążeniem do objęcia tymi samymi normami prawnymi każdej działalności polegającej na dostarczaniu sieci oraz na świadczeniu usług łączności elektronicznej (por. motyw 7 EKŁE). W konsekwencji, obok działalności polegającej na dostarczaniu sieci oraz na świadczeniu „tradycyjnych” usług telekomunikacyjnych, intencją regulacji zawartych w EKŁE jest rozszerzenie dotychczasowej definicji usługi łączności

elektronicznej. Zgodnie z legalną definicją z art. 2 pkt 4 EKŁE usługi te obejmują trzy kategorie usług¹⁰, mianowicie:

- 1) usługę dostępu do Internetu zdefiniowaną w rozporządzeniu UE 2015/2120 z dnia 25 listopada 2015 r. ustanawiającym środki dotyczące dostępu do otwartego Internetu i dotyczące opłat detalicznych za regulowane usługi łączności wewnątrzunijnej oraz zmieniającym dyrektywę 2002/22/WE, a także rozporządzenie (UE) nr 531/2012 (Dz.U.UE.L.2015.310.1);
- 2) usługę łączności interpersonalnej (zdefiniowaną w art. 2 pkt 5 EKŁE);
- 3) usługę polegającą całkowicie lub częściowo na przekazywaniu sygnałów, takie jak usługi transmisyjne stosowane na potrzeby świadczenia usług łączności maszyna–maszyna oraz na potrzeby nadawania, czyli usługę, która w dużej mierze odpowiada dotychczasowej definicji usługi łączności elektronicznej zawartej w art. 2 lit. c) dyrektywy ramowej.

Powyższe rozróżnienie wydaje się niekonsekwentne, gdyż usługi dostępu do Internetu niewątpliwie mieszczą się w zakresie usług wskazanych w art. 2 pkt 4 lit. c EKŁE, czyli usług polegających całkowicie lub częściowo na przekazywaniu sygnałów. Ponieważ nie jest przedmiotem niniejszego artykułu dokonywanie wykładni poszczególnych definicji w EKŁE, a skupienie się na celach polityki regulacyjnej, stąd nie będę rozwijał tego wątku, aczkolwiek jest on jednym z wielu przykładów niskiej jakości redakcyjnej EKŁE. W zakresie zaproponowanej definicji *novum* stanowi dodanie do zakresu usług łączności elektronicznej usługi łączności interpersonalnej. Usługa łączności elektronicznej z jednej strony ma więc obejmować „tradycyjne” usługi telekomunikacyjne, takie jak połączenia telefoniczne czy usługi SMS ujęte w kategorii usług łączności interpersonalnej wykorzystujących numery (art. 2 pkt 6 EKŁE), z drugiej zaś – dąży do objęcia zakresem EKŁE usług świadczonych w warstwie aplikacyjnej typu usługi Whatsapp czy Messenger, które umożliwiają bezpośrednią interpersonalną i interaktywną wymianę informacji za pośrednictwem sieci łączności elektronicznej, stanowiąc przy tym główną funkcjonalność takiej usługi. Stąd EKŁE wprost wyłącza z zakresu usług łączności interpersonalnej komunikatory w grach, gdzie funkcjonalność polegająca na wymianie informacji stanowi funkcję dodatkową, związaną z usługą główną¹¹. Zmiany w tym zakresie stanowią realizację postulatów wskazanych w komunikacie Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z 25 maja 2016 r. Platformy internetowe i jednolity rynek cyfrowy. Szanse i wyzwania dla Europy (COM(2016) 288 final), w którym wskazano m.in. na:

- 1) rosnącą rolę dużych platform internetowych, wskazując, iż przewiduje się, że w 2020 r. wielkość udziału komunikatów OTT w rynku osiągnie 90% całego rynku komunikacji;
- 2) konieczność stworzenia wyważonych ram prawnych dla platform internetowych na jednolitym rynku cyfrowym;
- 3) zapewnienie równych szans dla porównywalnych usług cyfrowych (*level playing field*).

W konsekwencji, obok przepisów dotyczących prywatności i ochrony danych osobowych, również EKŁE stanowi próbę objęcia regulacjami usług świadczonych w warstwie aplikacyjnej (*Over The Top*). Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że regulacje EKŁE różnicują zakres obowiązków, jakim poddani są dostawcy usług interpersonalnych wykorzystujących numerację oraz usług interpersonalnych niewykorzystujących numeracji, ograniczając zakres regulacji tych ostatnich

¹⁰ Wspólnym elementem definicji każdej z tych usług jest ich świadczenie zazwyczaj za wynagrodzeniem za pośrednictwem sieci łączności elektronicznej.

¹¹ Patrz motywy 17 EKŁE.

jedynie do części obowiązków wskazanych w EKŁE (np. obowiązki informacyjne w odniesieniu do użytkowników końcowych z art. 102–104 EKŁE).

Czy powyższa próba regulacji dostawców OTT będzie skuteczna, okaże się dopiero na etapie stosowania przepisów EKŁE, po ich wdrożeniu do krajowych porządków prawnych. Warto wskazać, że największy dostawca usług telekomunikacyjnych na świecie Skype (nie posiadający przy tym własnej sieci¹²), skutecznie uchylał się od wpisu do rejestrów działalności telekomunikacyjnej nawet w odniesieniu do tych usług, które obejmowały połączenia na numerację PSTN i dopiero wyrok TSUE z dnia 5 czerwca 2019 r. w sprawie C 142/18 (źródło: Dz.U.U.E.C.2019.263.13/1) przesądził, że usługi te stanowią usługi łączności elektronicznej w rozumieniu art. 2 lit. c dyrektywy ramowej¹³. Stąd też, chociaż rozszerzenie definicji usług łączności elektronicznej dość jasno określa cel wprowadzanych zmian i ich zakres, to dopiero na etapie stosowania przepisów okaże się czy i na ile krajowe organy regulacyjne są w stanie wyegzekwować obowiązki wynikające z EKŁE od dostawców usług łączności interpersonalnej niewykorzystujących numeracji, z których część może nie mieć w ogóle siedziby na obszarze UE.

IV. Budowa jednolitego rynku wewnętrznego i superregulator

Budowa jednolitego rynku wewnętrznego stanowi fundament polityki regulacyjnej wobec sektora łączności elektronicznej od czasu wprowadzenia pakietu dyrektyw z 2002 roku. Stąd też jako cel polityki regulacyjnej nie jest to żadne *novum*. Warto jednak wskazać, że chociaż cel ten dla sektora łączności elektronicznej pozostaje niezmienny od momentu wejścia w życie ww. pakietu dyrektyw, to istotnej ewolucji uległo podejście organów unijnych do sposobu realizacji tego celu. O ile początkowo jedynym i kluczowym narzędziem służącym budowie jednolitego rynku wewnętrznego była w zasadzie procedura konsolidacji przewidziana w art. 7 dyrektywy ramowej (Piątek, 2003, s. 60–61), to już w ramach przeglądu ram regulacyjnych w 2009 r. z jednej strony poszerzono zakres kompetencji KE związanych z procedurą konsolidacji, z drugiej natomiast przyznano KE szereg dodatkowych uprawnień związanych z wydawaniem zaleceń mających na celu spójne stosowanie środków regulacyjnych¹⁴. Efektem tych zmian było wydanie szeregu „miękkich aktów prawa” w postaci licznych zaleceń KE dotyczących m.in. wysokości stawek za zakańczanie połączeń w sieciach stacjonarnych i ruchomych (tzw. stawek FTR i MTR)¹⁵, regulacji sieci NGA¹⁶ czy jednolitego podejścia do obowiązków niedyskryminacji i metod kalkulacji kosztów przy regulacji sieci NGA¹⁷, które zgodnie z treścią art. 19 ust. 1 dyrektywy ramowej

¹² Por. ciekawe spostrzeżenia Timothy Paydos odnośnie paradoksów naszych czasów w odniesieniu do niektórych tradycyjnych usług (zob. Paydos, 2019).

¹³ Po wydaniu wyroku przez TSUE, Skype dopełnił obowiązku rejestracji w niektórych jurysdykcjach np. w Holandii, czy Belgii (zob. Foley, 2019) ale nadal nie jest ujawniony w polskim rejestrze przedsiębiorców telekomunikacyjnych, chociaż usługa połączeń na numerację PSTN jest dostępna dla użytkowników w Polsce (zob. <https://www.skype.com/pl/features/call-phones-and-mobiles/>) (13.09.2019).

¹⁴ Podstawą do wydawania zaleceń przez KE jest zmodyfikowana dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2009/140/WE z dnia 25.11.2009 r. zmieniającej dyrektywę 2002/21/WE w sprawie wspólnych ram regulacyjnych sieci i usług łączności elektronicznej, 2002/19/WE w sprawie dostępu do sieci i usług łączności elektronicznej oraz wzajemnych połączeń oraz 2002/20/WE w sprawie zezwoleń na udostępnienie sieci i usług łączności elektronicznej (Dz.U.U.E.L.2009.337.37) art. 19 ust. 1 dyrektywy ramowej, który stanowi: „Bez uszczerbku dla art. 9 niniejszej dyrektywy oraz art. 6 i 8 dyrektywy 2002/20/WE (dyrektywa o zezwoleniach), w przypadku gdy Komisja stwierdzi, że rozbieżności we wdrażaniu przez krajowe organy regulacyjne zadań regulacyjnych określonych w niniejszej dyrektywie i w dyrektywach szczegółowych mogą stwarzać przeszkody w tworzeniu rynku wewnętrznego, może ona wydać zalecenie lub decyzję co do zharmonizowanego stosowania przepisów niniejszej dyrektywy i dyrektyw szczegółowych w celu przyspieszenia realizacji celów określonych w art. 8, w jak największym stopniu uwzględniając opinię BEREC”.

¹⁵ Zalecenie KE z dnia 7.05.2009 r. w sprawie uregulowań dotyczących stawek za zakańczanie połączeń w sieciach stacjonarnych i ruchomych (Dz.U.U.E.L.2009.124.67).

¹⁶ Zalecenia KE z dnia 20.09.2010 r. w sprawie regulowanego dostępu do sieci dostępu nowej generacji (Dz.U.U.E.L.2010.251.35).

¹⁷ Zalecenie KE z dnia 11.09.2013 r. w sprawie jednolitych obowiązków niedyskryminacji i metod kalkulacji kosztów w celu promowania konkurencji i poprawienia otoczenia dla inwestycji w sieci szerokopasmowe (Dz.U.U.E.L.2013.251.13).

miały na celu zapewnić zharmonizowane stosowanie dyrektyw przez poszczególne państwa członkowskie.

Można jednak przypuszczać, że zarówno KE, jak i inne organy unijne nie są do końca zadowolone z efektów stosowania „miękkich regulacji”. KE dała temu wyraz w szeregu postępowań wszczętych na podstawie art. 7a dyrektywy ramowej. Wśród tych postępowań można wskazać chociażby postępowanie dotyczące stawek za zakańczanie połączeń w ruchomych sieciach telefonicznych w Niemczech¹⁸, gdzie dopiero za szóstym razem KE zaakceptowała obowiązki zaproponowane przez niemiecki organ regulacyjny BNetzA¹⁹. Innym, dobrze nam znanym przykładem jest wszczęte w ostatnim czasie postępowanie wobec Polski, gdzie KE, otwierając drugą fazę postępowania w sprawie rynku zakańczania połączeń w publicznej stacjonarnej sieci telefonicznej, wprost wskazała, iż proponowane środki regulacyjne stanowią barierę dla tworzenia rynku wewnętrznego: „Wszelkie tego rodzaju znaczne różnice w stawkach za zakończenie połączenia w sieciach stacjonarnych w obrębie Unii nie tylko zakłócają i ograniczają konkurencję, ale mają znaczny szkodliwy wpływ na tworzenie rynku wewnętrznego, tj. tworzą istotną barierę dla jednolitego rynku, a tym samym oznaczają naruszenie zasad i celów określonych w art. 8 ust. 2 i 3 dyrektywy ramowej. Zharmonizowane podejście do ustalania stawek za zakończenie połączenia w sieciach stacjonarnych jest szczególnie istotne dla zapewnienia, by organy regulacyjne nie faworyzowały operatorów krajowych kosztem operatorów z innych państw członkowskich poprzez rezygnację z wprowadzenia stawek za zakończenie połączenia, które są w pełni zależne od kosztów. To właśnie z tego powodu Komisja przyjęła zalecenie w sprawie stawek za zakańczanie połączeń, aby zapewnić zharmonizowane stosowanie ram regulacyjnych w celu wsparcia tworzenia rynku wewnętrznego i przyspieszenia realizacji celów określonych w art. 8 dyrektywy ramowej”²⁰. Problemy KE z efektywnym wdrożeniem miękkich aktów prawa, takich jak zalecenia czy opinie, skutkują stopniową zmianą podejścia, polegającą na zastępowaniu tych regulacji „twardymi” środkami. Stąd EKŁE np. w art. 75 przewiduje kompetencje KE do określenia jednolitej wysokości stawek FTR i MTR dla całego rynku unijnego. Inny krok w kierunku wzmocnienia jednolitego rynku, to coraz częstsze zastępowanie dyrektyw, które wiążą państwa co do rezultatu, bezpośrednio obowiązującymi aktami prawnymi, jak np. przepisy dotyczące roamingu²¹ czy neutralności sieciowej²². Takie zmiany istotnie ograniczają swobodę państw członkowskich i krajowych organów regulacyjnych, ale jednocześnie znoszą zidentyfikowane bariery związane z budową rynku wewnętrznego.

Jako wzmocnienie strategii budowy jednolitego rynku należy również odbierać przyjętą w art. 101 EKŁE zasadę harmonizacji pełnej w odniesieniu do przepisów dotyczących ochrony użytkowników końcowych (art. 102–115 EKŁE), na co wprost wskazuje motyw 257 EKŁE²³.

¹⁸ Por. Stanowisko KE dotyczące otwarcia po raz piąty drugiej fazy postępowania wobec Niemiec w sprawie rynku MTR. Pozyskano z: https://circabc.europa.eu/sd/a/a1525910-55a3-4b2f-9111-97b0a298729f/DE-2014-1605%20ADOPTED_EN.pdf (17.09.2019).

¹⁹ Stanowisko KE z 11.12.2015 r. Pozyskano z: https://circabc.europa.eu/sd/a/34b7bf2e-645c-4e72-a997-e86793bfee79/DE-2015-1808%20Adopted_EN.pdf (17.09.2019).

²⁰ Stanowisko KE z dnia 26.04.2019 r. Pozyskano z: https://circabc.europa.eu/sd/a/8dc462c7-d918-4c22-ae3c-33400fd701e3/PL-2019-2156%20Adopted_PL.pdf (17.09.2019).

²¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 531/2012 z dnia 13 czerwca 2012 r. w sprawie roamingu w publicznych sieciach łączności ruchomej wewnątrz Unii (wersja przekształcona, Dz.U.UE.L.2012.172.10 ze zm.).

²² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/2120 z dnia 25.12.2015 r. ustanawiające środki dotyczące dostępu do otwartego Internetu i dotyczące opłat detalicznych za regulowane usługi łączności wewnątrzunijnej oraz zmieniające dyrektywę 2002/22/WE, a także rozporządzenie (UE) nr 531/2012 (Dz.U.UE.L.2015.310.1).

²³ Motyw ten stanowi: „Różne wdrażanie zasad dotyczących ochrony użytkownika końcowego spowodowało znaczne bariery dla rynku wewnętrznego wpływające zarówno na dostawców usług łączności elektronicznej, jak i na użytkowników końcowych. Bariery te należy zmniejszyć, stosując jednakowe zasady zapewniające wysoki wspólny poziom ochrony w całej Unii. Skalibrowana pełna harmonizacja praw użytkowników końcowych

Kolejny element budowy jednolitego rynku wiąże się z konsekwentnym wzmocnieniem pozycji BEREC²⁴, jako organu utworzonego w celu zapewnienia lepszego funkcjonowania rynku wewnętrznego oraz spójnego stosowania ram regulacyjnych we wszystkich państwach UE. Na gruncie EKŁE oraz nowego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1971 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiającego Organ Europejskich Regulatorów Łączności Elektronicznej (BEREC) oraz Agencję Wsparcia BEREC (Urząd BEREC), zmieniające rozporządzenie (UE) 2015/2120 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1211/2009 (Dz.U.UE.L.2018.321.1; dalej: rozporządzenie BEREC) pozycja BEREC ulega dalszemu wzmocnieniu, czego wyrazem jest m.in. przyznanie mu silnych kompetencji w zakresie wydawania opinii²⁵ oraz wytycznych²⁶. Z analizy EKŁE wynika, iż BEREC będzie miał istotny wpływ na określenie m.in.:

- 1) pierwszego punktu koncentracji (art. 61 ust. 3 EKŁE) czy punktu zakończenia sieci w różnych topologiach sieci (art. 61 ust. 7 EKŁE) związanych z symetrycznymi obowiązkami operatorów w zakresie dostępu;
- 2) maksymalnej ogólnounijnej stawki za zakończenie połączeń w sieciach stacjonarnych i ruchomych (art. 75 ust. 1 EKŁE);
- 3) spójnego stosowania art. 76 EKŁE w zakresie regulacyjnego podejścia do nowych elementów sieci o bardzo dużej przepływności w przypadku oferty współinwestycji ze strony operatora o znaczącej pozycji rynkowej;
- 4) kryteriów pozwalających uznać daną sieć za sieć o bardzo dużej przepływności (art. 82 EKŁE)
- 5) formularza zawierającego podsumowanie warunków umowy z użytkownikiem końcowym (art. 102 ust. 3 EKŁE).

Wszystkie powyższe zmiany mają prowadzić do realizacji celów związanych z budową jednolitego rynku wewnętrznego. Warto przy tym pamiętać, że oczekiwania organów unijnych w wielu elementach szły dalej, aniżeli ostatecznie przyjęte rozwiązania legislacyjne. Jak trafnie zauważa R. Feasey, ostateczny kształt EKŁE jest w dużej mierze wynikiem kompromisów pomiędzy organami unijnymi dążącymi do zwiększania poziomu harmonizacji a państwami członkowskimi i krajowymi organami regulacyjnymi, które dążą do pozostawienia jak najszerszych kompetencji dla siebie, co ma im umożliwić lepsze i bardziej elastyczne reagowanie na zróżnicowane warunki lokalne (Feasey, 2019).

V. Podsumowanie

Analizując podejście do polityki regulacyjnej w unijnych aktach prawnych, poczynawszy od pierwszych dyrektyw znoszących prawa wyłączne i wprowadzających konkurencję, aż do przeglądu ram regulacyjnych w 2009 r., można było postawić tezę, iż podejście to ma charakter ewolucyjny,

objętych niniejszą dyrektywą powinna w znacznym stopniu zwiększać pewność prawa zarówno dla użytkowników końcowych, jak i dostawców usług łączności elektronicznej i powinna znacznie obniżyć bariery wejścia na rynek oraz nadmierne obciążenie związane z przestrzeganiem przepisów wynikające z ich rozdrobnienia. Pełna harmonizacja pomaga pokonać bariery dla funkcjonowania rynku wewnętrznego wynikające z takich krajowych przepisów dotyczących praw użytkownika końcowego, które jednocześnie chronią dostawców krajowych przed konkurencją z innych państw członkowskich. Aby osiągnąć wysoki wspólny poziom ochrony, niektóre przepisy dotyczące praw użytkowników końcowych powinny zostać wzmocnione w niniejszej dyrektywie z uwzględnieniem najlepszych praktyk w państwach członkowskich. Pełna harmonizacja ich praw zwiększa zaufanie użytkowników końcowych do rynku wewnętrznego, ponieważ korzystają oni z jednakowo wysokiego poziomu ochrony przy korzystaniu z usług łączności elektronicznej, nie tylko w swoich państwach członkowskich, lecz także wówczas, gdy mieszkają, pracują lub podróżują w innych państwach członkowskich”.

²⁴ Organu Europejskich Regulatorów Łączności Elektronicznej.

²⁵ Art. 4 ust. 1 pkt c rozporządzenia BEREC wymienia 8 odrębnych zagadnień, dla których BEREC jest uprawniony do wydania opinii.

²⁶ Art. 4 ust. 1 pkt d rozporządzenia BEREC wymienia 14 odrębnych zagadnień, dla których BEREC jest uprawniony do wydania wytycznych.

a nie rewolucyjny. Wprowadzało stopniowe i konsekwentne zmiany zmierzające do realizacji celów politycznych, jakie stawia sobie UE, a także stanowiło reakcję na zmiany zachodzące na rynku łączności elektronicznej, przy jednoczesnym stosowaniu zasady ograniczania regulacji do minimum, co gwarantowała zasada proporcjonalności. Zasadniczym i głównym celem polityki było przede wszystkim zapewnienie konkurencji na rynku, jako gwaranta maksymalizacji korzyści dla użytkowników. W tym zakresie EKŁE wydaje się stanowić istotny wyłom w dotychczasowym podejściu do regulacji sektora łączności elektronicznej. Zapowiedź i geneza zmiany w tym podejściu zostały wskazane w przytoczonej na wstępie Strategii jednolitego rynku cyfrowego, gdzie wprost powołano się na problemy związane z izolacją rynków krajowych, brakiem spójności i przewidywalności regulacyjnej, niewystarczającymi inwestycjami czy ograniczonym zakresem konkurencji infrastrukturalnej poza obszarami o wysokiej gęstości zaludnienia²⁷. W konsekwencji, cele przyjęte w EKŁE dość istotnie zmieniają dotychczasowe podejście, zakładając silniejszą promocję inwestycji w sieci o bardzo dużej przepływności (nawet kosztem konkurencji), a także większą ingerencję w rynki krajowe, w celu budowy jednolitego rynku wewnętrznego. Dodatkowy cel, związany z objęciem regulacją EKŁE warstwy aplikacyjnej, ma źródło w rosnącej sile platform internetowych, które coraz częściej stanowią substytucję dla „tradycyjnych” usług łączności elektronicznej.

Czy założenia przyjęte w EKŁE okażą się remedium na zidentyfikowane problemy, pokaże dopiero praktyka. Dziś można być co najwyżej pewnym, iż w nadchodzących latach ingerencja KE i BEREC w działania krajowych organów regulacyjnych z pewnością będzie silniejsza niż dotychczas. Natomiast to, czy krajowe organy regulacyjne będą chętnie współpracować z KE i oddadzą część swojej autonomii w celu realizacji powyższych celów jest pytaniem, na które dziś nie sposób odpowiedzieć. Także ocena czy dla realizacji powyższych celów wybrano właściwe środki wymaga czasu i będzie możliwa kilka lat po implementacji EKŁE do przepisów krajowych.

Bibliografia

- Alexiadis, P. i Shortall, T. (2019). European Commission signals strong policy shift under the European Electronic Communications Code (EECC). *Utilities Law Review*, 22(3), 111–113.
- Feasey, R. (2019, January). *New European Electronic Communications Code, Interpretation & Implementation*. Centre on Regulation in Europe. Pozyskano z: https://www.cerre.eu/sites/cerre/files/190110_CERRE_EECC_IssuePaper_Final-compressed_1.pdf (17.09.2019).
- Foley, M.J. (2019, August). *Microsoft's Skype-to-phone calling service is now registered as a telecom service in the Netherlands*. Pozyskano z: <https://www.zdnet.com/article/microsofts-skype-to-phone-calling-service-is-now-registered-as-a-telecom-service-in-the-netherlands/> (13.09.2019).
- Kaczmarek, S. (2019, 1 lipca). *Analysys Mason: wiele krajów UE może nie spełnić celów EAC*. TELKO IN. Pozyskano z: <https://www.telko.in/analysys-mason-wiele-krajow-ue-moze-nie-spelnic-celow-eac> (12.09.2019).
- Kamiński, F. (2010). Charakterystyka pakietu regulacyjnego 2009 dla sektora komunikacji elektronicznej. *Telekomunikacja i Techniki Informacyjne*, (1–2), 3–16.

²⁷ Strategia jednolitego rynku cyfrowego dla Europy, s. 10–11.

- Paydos, T. (2019, 4–5 marca). *The Cognitive Era Transforming The Business Of Government*. Prezentacja na 11 Forum Gospodarcze Time, Warszawa. Pozyskano z: https://fgtime.pl/wp-content/uploads/2016/11/Sztuczna_Inteligencja.pdf (13.09.2019).
- Piątek, S. (2003). *Prawo telekomunikacyjne Wspólnoty Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Piątek, S. (2011). *Sieci szerokopasmowe w polityce telekomunikacyjnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zielińska, U. (2019, 24 czerwca). *Trudna cyfrowa agenda Unii. Co dalej z jednolitym rynkiem?* Pozyskano z: <https://cyfrowa.rp.pl/telekomunikacja/40881-trudna-cyfrowa-agenda-unii-co-dalej-z-jednolitym-rynkem> (12.09.2019).